

UDK: 392.51(497.6=163.42)“1813/1831“

929 Miletić, A.

Izvorni znanstveni članak

Primljen 31. X. 2015.

PAVAO KNEZOVIĆ

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

pknezovic@gmail.com

NAREDBE I UPRAVE FRA AUGUSTINA MILETIĆA

Sažetak

Biskup fra Augustin Miletić, vikar Apostolskoga vikarijata u Srebreničko-otomanskoj Bosni od 1813. do 1831., u svome djelu *Naredbe i uprave biskupa namistnika apostolski proshasti i sadašnjega* osobitu pažnju posvećuje ženidbi i svatovskim običajima. Cilj mu je bio iskorijeniti loše i pogubne običaje kod katolika, kako one povezane sa svatovskim običajima tako i one koji su se javljali i u drugim prigodama i okolnostima. Stoga ovo djelo i obiluje podacima iz pučke tradicije i svakodnevnoga života kako samih vjernikâ tako i župnikâ i njihovih kapelana. Kao i u drugim Miletićevim djelima, i u ovome je njegov izričaj jedan od najvrsnijih među franjevačkim piscima Bosne Srebrene.

Ključne riječi: biskup fra Augustin Miletić (1813. – 1831.), ženidbeni i svatovski običaji bosansko-hercegovačkih katolika početkom 19. st.

Uvod

Vikar Apostolskoga vikarijata u Srebreničko-otomanskoj Bosni biskup fra Augustin Miletić dao je 1828. u Rimu tiskati svoje djelo *Naredbe, i uprave biskupá namistniká apostolski proshasti, i sadascgnega* koje je prvi puta 1818. tiskano u Splitu (Miletić, 1818: passim.). Prvi se dio sastoji od tri poglavlja koja se odnose na sklapanje braka, slavljenje

sv. mise i uputa župnicima s ciljem ispravnoga primanja sakramenata. Drugi dio čini *monitum*, odnosno opomene i poticanja župnicima da revnije izvršavaju svoje pastoralne i svećeničke obveze. Za razliku od prvoga, ovaj je dio u cijelosti pisan latinskim jezikom. Na kraju je popis biskupu pridržanih prijestupa od kojih su neki „pod prokletstvo“, a drugi „brez prokletva“.

Pored istinske draži koju suvremenomu čitatelju pruža arhaičnost izričaja i specifična konstrukcija rečenica kao i sva naracija koja je veoma odmjerenom protkana nježnim familijarnim stilom i vrlo strogim naredbama, poseban kolorit tajanstvenosti ovom djelu daju česte uporabe fraza, pa i čitavih stranica, na latinskome te mnogobrojni turcizmi. Čini se da Miletićevo izlaganje nije ništa drugo doli svakodnevni kolokvijalni žargon učenijih krugova pretočen u zapis. I upravo ta jednostavnost u iznošenju problematike i upućivanja župnika u postupanje u konkretnim slučajevima, odraz je odnosa biskupa i njegova klera u pastvi diljem Vikarijata kojim je upravljao.

1. Sklapanje ženidbe

Najviše prostora u ovome djelu Miletić je posvetio ženidbi, daleko više nego svim ostalim sakramentima zajedno. Otuda proizlazi da je to bio najkompleksniji problem katolika njegova Vikarijata. Miletiću je bio osnovni cilj očuvanje digniteta ženidbe, potom zakonitost, tj. na koji se način može sklopiti katolički brak. „Budući Spasitelj Isus uzdigao ženidbu na dostojanstvo od sakramenta za uzumnožanje i korist vrimernitu i vikovičnju svoji pravovirni nasljednika, zapovidio je u isto doba da se ima primat i dilovat ovi sv. sakramenat u milosti Božjoj po upravam i naredbam Crkve svete i s pravim unutaranjim i zdvornjim prostim privoljenjem i ugovorom ženjenika i udadbenice i z' dobrim svitom njiovi roditelja iliti starišina kojim su podložni.“ (Miletić, 1828: 7)¹

¹ Tridentiski koncil naređuje: CT 1786, 249: „*Inter raptorem & raptam, quandiu ipsa in potestate raptoris manserit, nullum consistit matrimonium. Raptor dotat raptam, sive eam ducat, sive non. Excommunicatu consentientes raptui.* Decernit sancta Synodus, inter raptorem & raptam quamdiu ipsa in potestate raptoris manserit nullum posse consistere matrimonium. Quoad si rapta a raptore separat & in loco tuto & libero constituta, illum in virum

Veliki problem katolika Miletićeva Vikarijata bile su otmice „udadbenica“, zbog čega su otimači upadali u „veliko prokletstvo“, odnosno isključenje iz Katoličke crkve. To je proizlazilo iz odredbi Tridentuskoga koncila: „Zato sv. sabor tridentinski stavlja u veliko prokletstvo sve otimače udadbenica, divojaka, udovica i drugi ženski glava i sve njiove nagovaraoce, vićnike i pomagače“ (Miletić, 1828: 7).² U rješavanju ovoga gordijskog čvora Miletić se poziva na autoritet istoga Koncila: „I zapovida isti sv. sabor da se čeljade oteto ima povratiti u prostost potpunu na način da se more udat povoljno za koga hoće, ali za otimača zakonito vinčat se ne more dokle god se pod njegovom oblastju nalazi“ (Miletić, 1828: 7).

Druga se zabrana odnosila na ženidbe u nedopuštenome srodstvu, na one koji su brakove sklapali kod islamskih sudaca mula i kadija („kod suda izvanskoga“), (Filipović, 1963: 187 – 195; Škegro, 2014: 139 – 202) koji su se vjenčavali kod pravoslavnih svećenika („kod popova riščanski“) te na sve katolike „koji usiluju poštovane župnike i koje mu drago druge misnike oli po sebi oli s' pritnjom njiovi gospodara oli drugi Turaka da vinčaju na silu i priko zakona ženjenike i udadbenice koji se nalaze u kojoj zaprici toliko rastrgujućoj koliko zabranjujućoj njiovo vinčanje“ (Miletić, 1828: 8).

U „veliko prokletstvo“ upadali su i svi oni koji su ocrnjivali katoličke svećenike, osobito pred Turcima. „Upadaju u isto veliko prokletstvo svi oni karstjani i krstjanke koji osvađaju i zloglase njiove pastire i druge misnike kod Turaka“ (Miletić, 1828: 8). Nakon toga na latinskome jeziku župnicima i kapelanima strogo zapovijeda da svaki pojedini slučaj

habere consenserit, eum raptor in uxorem habeat; & nihilominus raptor ipse ac omnes illi consilium, auxilium & favorem praebentes, sint ipso jure excommunicati ac perpetuo infames omniumque dignitatum incapaces; & si clerici fuerint, de proprio gradu decident. Teneatur praeterea raptor mulierem raptam sive eam uxorem duxerit sive non duxerit, decenter arbitrio iudicis dotare.“

- 2 Te prijetejnje Koncila odnose se samo na otmicu iz tjelesne požude CT 1786, 249: „An hoc Decretum habeat locum in raptu, qui fit tantum causa libidinis explendae? ... An procedat cum puella, que sponte consentit repugnantibus parentibus? Affirmant Salced..., Vega... Henriq ... Zerol..., Emman. ... P Rebello... Petr. de Ledesma. Negant ex ea ratione, quia iste raptus non repugnat ullo modo libertati Matrimonii, cui Concilium hoc decreto solum voluit consulere: Sanch. ... Less. ... Valet. Regin. ...“

razborito i detaljno istraže te jave njemu ili njegovu vikaru: „razborito prikazat *cum omnibus adjunctis et circumstantiis Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quando?*“³ Miletić potom određuje što je svećenicima činiti po istom pitanju „jer župnik kao takav ne može nikoga ekskomunicirati niti ikom zabraniti ulazak u crkvu i uskratiti sakramente ukoliko za to ne dobije zapovijed od svog biskupa“. Miletić sve to piše latinskim jezikom, pozivajući se na istaknute autore moralne teologije.⁴ Naglašava da „uzao od ženidbe“ mora biti dragovoljan i bez ikakve prisile mladenaca, ali to bi trebalo biti popraćeno „z' dobrim svitom njiovi roditelja isti oli starišina, koji njima vladaju“. Napominje da nijedno od mladenaca ne smije biti prisiljeno na sklapanje ženidbe „i to privoljenje valja da bude s' obidvi strane prosto, brez ikakva straha i usilovanja, i da bude učinjeno i utvrđeno prid svidocima podobnim i kojim se more viovati kad bi se kakva uzgona do suda crkvenog dotirala“ (Miletić, 1828: 10).

2. Ne tajnim zarukama

Miletić se obrušava i na tajne zaruke, odnosno ženidbene ugovore koje su bez znanja roditelja i pouzdanih svjedoka sklapali sami mladenaci. U pitanju je bila loša navika koja je često uzrokovala mnoge nevolje i svađe. „Ugovore ženidbene skrovite, koji se čine od sinova i kćeri nalazeći se pod oblastju roditelja i brez privoljenja isti i brez svidoka podobni, porad koji ugovora skroviti događaju se inadi, smutnje i krive zakletve, uvike je crkva sveta zabranjivala i zabranjuje po žestoke pokore, koje se imaju naređivati onim neposlušnim ženjenicim i udadbenicam koji bi se usudili vezat ugovore skrovite.“ (Miletić, 1828: 10) Miletić je nastojao

3 „*Sa svim sponama i okolnostima: Tko? Što? Gdje? S čijom pomoći? Zašto? Na koji način? Kada?*“ (Miletić, 1828: 9).

4 „*Ita Krimer cum communi citatus a Nicolao Mazzotta Theol. Moral. Tract. VIII. de Censur. c. 3. §. 1. n. 2. pag. 443.*“ (Miletić, 1828: 9) Poziva se, dakle, na djelo znamenitoga teologa Nicole Mazzotta (1669. – 1737.) *Theologia moralis* iz 1748. te potom mnoga druga izdanja. Mazzotta se u ovom slučaju poziva na Ferdinanda Krimera.

iskorijeniti taj loš običaj koji je bio i u neskladu s naukom moralnoga bogoslovlja.⁵

Nakon strogoga suprotstavljanja toj praksi, Miletić župnike i roditelje, pa i same mladence, detaljno upućuje kakvi trebaju biti prošnja, zaruke i samo vjenčanje. Roditelji mladenke trebali su saznati imovno i moralno stanje mladoženje, za što nije bilo vremenskih ograničenja: „poradi šta ne zabranjuje se da mogu uzeti vrimena koliko je od potrebe za raspitati i izviditi stanje ženjenika“ (Miletić, 1828: 10). Roditelji su bili obvezni utanačiti i datum prošnje, odnosno roka „za drugo pošteno zapitanje“. Ako bi roditelji utvrdili da mladoženja ne odgovara njihovoj kćeri ili da im je nepoželjan, bili su obvezni otvoreno mu i bez okolišanja to jasno dati na znanje: „i na drugo zapitanje dužni su bez ikakva odmicanja odgovorit ako su kail⁶ oli kazati mušteriji⁷ da ide tražit sebi zaručnicu gdi mu drago, i da se već ne povraća i ne napastuje.“ (Miletić, 1828: 10 – 11) „Mušterija iliti ženjenik komu bude jednoć odgovoreno da nisu kail ni roditelji ni njiova udadbenica, neka se drugi put ne povraća i ne napastuje izvan ako bi mu bilo zabiloženo vrime od roka ugovornoga.“ (Miletić, 1828: 15) Taj odlomak teksta posebno obiluje aliteracijama i asonancama čime se dočarava određeno usporavanje opisanih radnji i šuštavi glazbeni ugođaj.

Nakon toga govori kako svaki poštenu ugovor treba „virno obslužit i izpunit“, posebice „ugovor ženidbeni zakonito utvrđen“. Jednostrano ga se ne može raskinuti osim ako „bi i jedna i druga strana dragovoljno od ugovora odstupila povrativši povoljno brez inada jedni drugim obilježja i druge darove, ako su kakvi učinjeni, ako ne bi ktili poklonit jedni drugim od njiove drage volje“ (Miletić, 1828: 11). Potom Miletić detaljnije pojašnjava zašto su tajni ženidbeni ugovori loši, koje sve neugodnosti prouzrokuju i zbog čega ih se treba klonuti.

5 „*Sponsalia filiorum familias inconsultis parentibus contracta sunt illicita.*“ (Antoine, 1775: 226)

6 „*Kail, kajil* (arapski) spreman, valjan; „Ako si kail Zlatom s' oženiti.“ (Škaljić, 1966: 382); „*kail* sporazuman, zadovoljan, pripravan, voljan, pristajući“ (Eshin, 1942: 72).

7 „*Mušterija*, m. (arapski) 1. kupac, klijent; 2. onaj koji nešto želi, koji pretenduje na nešto.“ (Škaljić, 1966: 479); „*mušterija* koji što želi, ište, kupac“ (Eshin, 1942: 90).

Ugovori ženidbeni skroviti brez privoljenja roditelja i brez svidoka od mladžarije nesvisne jurve z' griom od neposluha učinjeni, a navlastito ako su još sa zakletvom potvrđeni, premda porađaju zapriku, koja se zove *od očitog poštenja* (Latini reku: *publicae honestatis*), koa rastrguje ženidbu do prvoga kolina, i premda zadužuju ugovornika i ugovornicu da imaju stat na besidi niti mogu brez razložitog uzroka od beside popuznuti, ništa nemanje da bi koje od nji na besidi pomankalo i ugovor zatajalo, sudac crkveni nije dužan njiovim besidam, zakletvam ni obilježim virovat kad jedno zanikuje, a drugo potvrđuje, nego od potrebe za učinit sud pravedni da se izvedu svidoci podobni, kojim se može virovat i prid kojim je taj ugovor učinjen i koji, ako je potreba i ako bude sudac crkveni iziskivat, valja da se zakunu svrhu onoga što su iz usta ženjenika i udadbenice vlastitim ušima slišali i očima vidili kad su ugovor ženidbeni skroviti učinili. (Miletić, 1828: 11 – 12)⁸

3. Ženidbeni tijek

Slijedi zanimljiv i detaljan opis procesa od samoga nauma ženidbe pa do svadbenoga pira. Polazište je uvijek mladoženja, odnosno njegovi roditelji. Nakon što se mladić Bogu pomoli i posavjetuje s roditeljima i upozna ih sa svojom odlukom da će se ženiti, dužnost roditelja, odnosno staratelja, bila je „s' pravom ljubavlju staviti svu pomnju za izabrat njiovu ženjeniku bogabojeću zaručnicu. Ako bi ju i ženjenik ukabulio,⁹ posli toga neka dokažu [tj. na neki način daju na znanje] skrovito njiovu želju roditeljim oli starišinam udadbenice, koju žele imat svomu ženjeniku, kazavši negovo ime. Koji roditelji oli starišine udadbenice učinivši više među sobom i čuvši njezinu volju, neka dokažu skrovito roditeljim ženjenika što je bilo određeno u njiovu viću domaćemu, ter ako su kail mušteriji i oni i njiova udadbenica neka se zabilži vrime od zaprošenja iliti od ugovora zakonitoga“ (Miletić, 1828: 12 – 13). Kako ne bi dolazilo do neželjenih momenata, Miletić naređuje mladoženji i mladenki da prije zaruka moraju poći k župniku i od njega „uzet cedulicu“ na kojoj je bilo upisano ime i prezime zaručnice, odnosno zaručnika. Time su

8 Opširnije o „očitom poštenju“ (*impedimentum justitiae publicae honestatis*) (usp. Antoine, 1775: 227 – 228; Dobretić, 1782: 420 – 421).

9 *Okabuliti (ukabuliti)* pristati na nešto; usvojiti nešto.

jedno drugo na svojevrsan način „rezervirali“. „Brez koje cedulice zabranjujemo svima roditeljim i kućnim starišinam da prosca ni iz župe, u kojoj pribivaju, ni iz druge ne primaju.“ (Miletić, 1828: 13) Ta je mala ceduljica uvodila silan red u ženidbeni običaj, jer je sprječavala istovremenu prošnju iste djevojke od strane više prosaca. „A poštov. Župnike zadužujem da budu lasni dat rečenu cedulicu kad jim bude zapitana. I da se ne bi privarili i dopustili dvojici mušterija u isto doba prositi istu udadbenicu, neka imena zabilježe u tefteriću koji imaju držat kod sebe.“ (Miletić, 1828: 13)

I sama prošnja djevojke detaljno je propisana: „Na prošnji udadbenice ima se staviti na trpezu zajedno s' obilježjem i cedulica župnikova, koju ima uzet s' obilježjem ista udadbenica svojom vlastitom rukom, a nitko drugi. I ona ista ima donit sa sobom na prstenovanje rečenu cedulicu za svidočanstvo da je njezina prava volja zaručiti se sa ženjenikom za koga je izprošena. ... Na prošnji udadbenica, premda bi veoma bolje bilo da osim poštene beside nikakvi se darovi ni uzdarja ne pružaju, ništa nemanje budući davnašnji običaj da se pruži udadbenici na prošnji za obilježje poštenog ugovora po jedan vižilin iliti para 60 u jabuci. Toga staroga običaja ne ukidamo.“ (Miletić, 1828: 14) Ne suprotstavlja se starim čednim običajima, premda smatra da mladoženje zbog velikih novčanih izdataka mogu zapasti u velike nevolje jer ih namiču uz zelenaške kamate. „Poradi troška od ženidbe i pirovanja mnogi se privare i zaduže na način da se do smrti iz toga duga izbavit ne mogu.“ (Miletić, 1828: 20)

Ako ne bi iskršli ozbiljni razlozi koji priječe sklapanje braka, napominje da se dogovor prilikom prošnje mora strogo poštivati. Ako bi se jedno od njih dvoje predomisli – „brez razložitoga uzroka popuzu“ činilo bi grijeh „prid Bogom“. Biskup je takve svrstao među himbene ljude zbog varanja svoga bližnjega i zato što „čini protiva zakonu naravnomu ono što ne bi radi bili da se njima učini od drugi“. „Poradi šta dostojni su pokore i gube vas trošak i hamanete¹⁰ koje su dali, a dužni su povratiti sve, što su uzeli onoj strani koja stoji na besidi. Ako li bi se pak posli zakonitog ugovora oli posli navištenja očitovala kakva zaprika

¹⁰ *Amanet* (*hamanet*) je predmet koji se daje na čuvanje, na povjerenje, u pohranu.

raztrgujuća ženidbu ol' bi se osvidočio uzrok razložiti od raztrgnutja ugovora zakonito učinjenoga, tada harči i obilježja svakom svoja imaju se povratiti; ako ne bi ktili jedni drugim poklonit.“ (Miletić, 1828: 15)¹¹ Strogo je prekorio roditelje i starješine koji su se nerazborito postavljali između mladoženje i mladenke („koja se u našem puku događaju“), kako bi ih rastavili jer im se nisu dopadali. „Roditelji dužni su njiove ženjenike i udadbenice svitovati, ali ne mogu jim brez griha odnimiti prostosti [tj. slobodu] koju imaju od Boga i od naravi iste u njiovoj ženidbi i udadbi. ... Zabranjujemo, dakle, da se roditelji i starišine brez razložitoga uzroka u odabranju društva zakonitoga po sakramentu svetom od ženidbe njiovim sinovim i kćerama ne suprotive, ako žele dobro vrime nito i vikovičnje sebi i svomu porodu.“ (Miletić, 1828: 15 – 16.) Miletić se žestoko obrušava na roditelje i staratelje koji svoje kćeri prodaju kao „robinje“, odnosno poput stoke na tržnici. Naređuje da se „taki običaj nepodobni“ ukine. Ne protivi se davanju odgovarajućih darova prilikom prosidbe, koji se i inače daju u sličnim prilikama. „Još gore i nerazložitie vladaju se po niki mistim niki brezdušni roditelja i starišina, koji cine i prodaju njiove udadbenice ko robinje zakupljene oli živine nerazložite, pogađajući se s mušterijom koliko mora dat jim, ako želi imat njiovu udadbenicu. Taki običaj nepodobni gdi god se nalazi zapovidamo da se ukine. S' ovim ne zabranjujemo milošće ni darove povoljne, koji se brez ugovaranja običaju davat od ženjenika rodbini udadbenice od samoga ljustva.“ (Miletić, 1828: 16) Ukoliko su ženidbene pripreme tekle uobičajenim tijekom, mladenci su, s najbližom rodbinom, bili obvezni javiti se svome župniku što prije, koji ih je temeljito trebao propitati kršćanski nauk koji „su dužni znati“. „Posli nego je udadbenica zakonito izprošena imaju se prikazat ženjenik i udadbenica š' njiovim roditeljim oli z' bližnjim rodiacim poštovanom župniku, koji dužan je pomnjivo izpitat na samu i ženjenika i udadbenicu svrhu njiova prostoga privoljenja. Posli toga ima ji[h] izpitat za stvari potribite od nauka karstjanskoga koje su dužni znati, to jest ...“ (Miletić, 1828: 17). Ako neku od četrnaest cjelina

11 Miletić samo spominje, a ne navodi nijedan od razloga dopuštenoga „raztrgnutja ugovora“, dok se u moralkama taksativno donosi devet slučajeva. Čitavo poglavlje *Od razmetnutja i rastavljenja zaručenja* vidjeti u (Dobretić, 1782: 425 – 445).

nauka kršćanskog¹² netko od njih ne bi znao, biskup je zabranjivao župniku da ih pripusti prstenovanju, dok sve to ne bi naučili. U pitanju su bila „otajstva poglavita vire naše svete“, odnosno „stvari toliko potribite od nauka krstjanskoga pria prstenovanja ako ne nauče, mučno će ji naučiti. I tako neće znati posli uzdignuti njiov porod u strahu Božijem. Porad toga zabranjujemo da se ne imaju pripustiti na prstenovanje, a još manje na vinčanje koji ne znaju stvari potribite od nauka krstjanskoga.“ (Miletić, 1828: 18)

4. Vjenčanja

Nakon prstenovanja slijedila su oglašavanja, iza kojih se „vinčanje dalje od jedan misec dana, brez razložita uzroka, ne odmiče“ (Miletić, 1828: 18 – 19). Vjenčanja nisu bila dopuštena nedjeljom ni blagdanima. Mladenci su se prije vjenčanja trebali ispovjediti i pričestiti, tj. biti u stanju „primit sakramenat sv. od ženidbe u milosti Božjoj“ te dobiti ostale milosti koje djeluju po tome sakramentu. Miletić je odredio da mladenku na vjenčanje moraju dovesti njezini roditelji ili najmanje dvoje od najbliže rodbine te je mladoženji predati pred oltarom nakon vjenčanja: „Kako na prstenovanje tako i na vinčanje bilo na blizu, bilo na daleko zapovidamo da imaju dovesti udadbenicu njezini roditelji oli kogod od njezine najbližnje rodbine, dvoje oli barem jedno čeljade sridovično, nit ju imaju zapustit dokle god ne bude zakonito vinčana i njezinu zaručniku prid otarom Božijim z' blagoslovom misničkim pridana.“ (Miletić, 1828: 19) Zanimljivo je što biskup preporučuje da se umjesto svatovskoga pira „sazovu iz komšiluka sirotice, uboge i potribite“ te da ih se počasti „s jednim razložitim nasićenjem udilivši jim koju lemuzinu da se mogu i drugi dan pokripiti“. Osvrće se i na odijevanje svatova, uporabu

12 „Posli toga imaju izpitat za stvari potribite od nauka krstjanskoga, koje su dužni znati, to jest: 1. Zlamenje S. križa. 2. Otajstva poglavita vire naše svete. 3. Dila vire, ufanja, ljubavi i skrušenja. 4. Četiri stvari brez koji se nitko saranit ne može. 5. Zapovidi od naravi i od ljubavi. 6. Zapovidi Božije i crkvene. 7. Sakramente. 8. Grihe smrtne, grihe protiva Duhu Svetomu i grihe koji vapiju osvetu prid Bogom. 9. Stvari potribite za učinit ispovid cilovitu i spasonosnu. 10. Stvari potribite za dostojno se pričestit. 11. Oče naš, Zdravu Mariju, Virovanje i Slava Otcu. 12. Krunice Isusovu i Gospinu. 13. Način kako se ima zlamenovati iliti krstit dite u potribi. 14. Dužnosti stanja zaručničkoga“ (Miletić, 1828: 17 – 18).

zastave, oružja i na trajanje samoga pirovanja. „Svatovi imaju bit krstjani pošteni, bogabojući i trizmeni, odiveni odićom krstjanskom, brez taslame, brez barjaka i brez odore turske, koji ni putom vodeći na vinčanje ni vraćajući se s vinčanja, ni na piru pušaka neka ne ispaljuju, budući se veće puta dogodilo da su niki u takom veselju nepodobnom ostali ranjeni i ubijeni. A tako i drugi što kakvi nepodobni i grišni običaji koji se čine u nikim mistim u vrime pirovanja s kojim se služi duh nečisti za probuditi misli od bludnosti i zapovidamo da se posve ukinu i izkorine iz našega puka krstjanskoga. Poradi troška od ženidbe i pirovanja mnogi se privare i zaduže na način da se do njiove smrti iz toga duga izbavit ne mogu. Zato priporučujemo da se više od jednog oli od dva dana veselje pirno ne produljuje, a u nedilje i svetkovine nikada da se ne piruje. A bilo bi mlogo bolje i korisnije da namisto sobeta pirnoga sazovu se iz komšiluka sirotice, ubogi i potribiti ter da se počaste s^o jednim razložitim i trizmenim nasićenjem udilivši jim koju lemozinu da se mogu i drugi dan pokripiti moleći Boga za njiove dobročinitelje.“ (Miletić, 1828: 20)

Na kraju naredbi i uputa o ženidbi i svadbenim običajima veli: „Ako sve ove naredbe i upute u njiovoj ženidbi budu podpuno obluživat naši bogoljubni krstjani biti će blagoslovljeni od Boga i njiova ženidba neće tolikog jada zadavati njiovim pastirima š' njiovim uzgonom, inadim i brezakonjim“ (Miletić, 1828: 21). Iz uputa i naređenja iščitava se Miletićeve želja da se iskorijene loši, opaki i opasni običaji te da ženidba, koja se najbučnije slavila, zadrži dostojanstvo i svetost sukladno crkvenim propisima i nauku. Miletićeve propisi i odredbe pružaju obilje podataka i detalja koji nam nisu poznati iz pučke svadbene tradicije.

5. Pošteno življenje

Drugi dio sadrži brojne savjete „svrhu poštenog življenja kršćanskog“ počevši kada, gdje i kako treba slaviti sv. misu „općenu pučku“ do zabrane održavanja moba, prela i sijela. Određuje da nedjeljna i blagdanska pučka misa „ima započet barem na jedan sahat i po prija podne na način da u podne bude dospivena“. Ponovno se vraća na taj problem i objašnjava zbog čega bi sv. misa i druge službe trebale biti prije podne: „neka

se siromašna čeljad, navlastito koja su iz dalji mista, mogu na vrime njiovim pribivalištim povratiti. A u onim mistim u kojim se u nedilje oli u dneve svetčane Pazar iliti trgovište kupit običaje, naređujemo da se misa općena pučka još po ranije govori davši na znanje puku neka se poteže k' misi na vrime ne iztežući se do po jutra za poć od kuće i ne zadržavajući se po putu.“ (Miletić, 1828: 37 – 38) Vjernicima preporučuje da dolaze i budu na misnom slavlju „od početka tja do svrhe s' misnikom na otaru svetomu“. Istovremeno zabranjuje da odlaze „na dalek put iz jedne župe u drugu“, izuzev da bi mogli „prispit k' misi“ u tome mjestu i imali veliku potrebu tamo otići. Misarima strogo zabranjuje nošenje oružja, koje je bilo zabranjeno unositi u crkve i sva mjesta na kojima se nedjeljom i blagdanom običava slaviti misa. Ta se zabrana posebno odnosila na vatreno oružje. „Ni kod kuća ni po putu idući k' misi i povraćajući se od mise, ni kod mise, a navlastito u svetkovine Božića, ni u druge priko godine da se puške ne izpaljuju poradi smutnja i šteta koje su se događale i mogu se lasno dogoditi“ (Miletić, 1828: 22). Zabranjuje i „da se nigdi na misišću, ni na greblju, ni okolo njega na blizu ne čine zbori, ni krčme, ni trgovišta, ni užine, ni druge stvari nepodobne i nepristojne mistu posvećenomu“ (Miletić, 1828: 22). Vjernicima zabranjuje da „porad smutnja i šteta koje su se događale“ na tzv. velike blagdane (Božić, Uskrs, Duhove, Ivanjdan, Mioljdan i Sv. Katu) ne idu iz svojih župa u veća svetišta (Fojnica, Sutiska, Jajce, Vareš ili Kreševo) „kako su običavali dolaziti“. Zabranjuje i da „mlađarija momci i divojke brez društva njiovi roditelja, kako i žene mlade brez društva njiovi zaručnika neka se ne stavljaju ni po jedan način na dalek put, a dalek put razumi se gdi se ne more lasno otić i doć u isti dan“ (Miletić, 1828: 23). Ne dopušta ni da „žene mlade, a osobito divojke i udovice, da se ne skitaju po dernecim, po pazarim i po čaršijam“ jer to „ne pristoji krstjankam poštenim“. Zbog sličnih posljedica opominje roditelje, osobito u Hercegovini, da ne „šalju njiove divojčice za životinjom u pustoši s' čobanim i s' mlađarijom od svake vrste. ... Priporučujemo, dakle, svima roditeljim i starišinam da unapridak imaju veću brigu i pomnju čuvati njiovu dičicu, a osobito divojčice, koje dužni su i dan i noć imat pod okom; a svrhu svega priporučujemo da divojčice koje su došle na godina dvanaest ni z' društvom, a još manje same za

životinjom ne šalju porad uzroka, koje oni isti vrlo dobro poznaju“ (Miletić, 1828: 25). Ne pristoji poštenim kršćanima „budalaštine od kumstva strižena, od pobratimstva i slavljenja imena krsni“ što se „čini po nikim našim župama“ pa te običaje i on, kao i njegovi prethodnici, zabranjuje „priporučujući da se imaju svagdi ukinuti“. Zbog istih razloga zabranjuje „svake igre nepoštene, maskare, čorjačenja i prioblačenja muški glava u odiću žensku, i ženske čeljadi u aljine muške, kako se je po nikim mistim običavalo činiti uz poklade i na pirovima“ (Miletić, 1828: 26). Toj vrsti zabrana zbog sličnih ili istih neželjenih posljedica za kršćansko poštenje može se pribrojiti i zabranjivanje održavanja moba, prela i sijela: „Mobe, vlačidbe, prelovanja, skitanja i sîla noćna poradi smutnja i šteta vrimeniti i duovni koje se događat običaju ... zabranjuju se pod pokore pristojne za naredit se svima“ (Miletić, 1828: 24 – 25).

6. Odnos spram mrtvih

Miletić je puk i kler upućivao na primjerenu skrb i o preminulim osobama. „Kad koje čeljade primine s' ovoga svita, ako nije od kuge oli od druge kakve bolesti otrovne, neima se kopat odma, a navlastito ako je priminulo od smrti nenadnje, nego se ima držat barem za jedan dan cio tilo neukopano jerbo se događalo da je koje čeljade živo bilo ukopano. Tilesa pak mrtva neka se kopaju duboko barem oko dva aršina da se od tilesa mrtvi ne truju.“ (Miletić, 1828: 24) Miletić naređuje da ukućani ili susjedi svećenika pozovu odmah, čim se netko razboli kako bi bio opremljen sakramentima umirućih. Župnike su brzo morali obavijestiti o smrti preminule osobe. „A posli [smrti svakoga] čeljadeta dužni su prikazati pošt. Župniku ime, priimenak i godine pokojnoga oli pokojne i gdi su pokopani da se u knjigam zabilži..“ (Miletić, 1828: 24). Tražio je da se trošak tzv. sedmine „okrene u lemozinu ubogih“, odnosno da se tim sredstvima plate mise za preminulu osobu. „Trošak pak, koji se po nikim mistim činit običaje na sedminam kad koje čeljade umre, bilo bi bolje i koristnije i za žive i za pokojne da se okrene u lemozinu ubogim i za dušu, koja je s' ovog svita priminula da se na vrime mise izgovore.“ (Miletić, 1828: 24). Župnike potiče na vođenje sprovoda.

Poštovani župnici budući oci duhovni svijju pravovirni koje priporadaju duhovno krštenjem svetim, uzdižu ranom nauka Isusova, pokripljuju i ozdravljaju prisvetim sakramentim svega vrimena njiova života, tako i na čas od smrti ne samo su ji dužni pokripit, oružat i odpremit z' brašljenicom prisveti sakramenata, nego i posli njiove smrti dužni su ji do groba s' molitvam od crkve sv. naređenim dopratiti i u zemlju sa svetim blagosovom pokopat. Priporučujemo, dakle, molimo i koliko smo kadur zapovidamo da se u tolikom dilu od milosrdja i od njiove dužnosti ne obline i ovu najposlidnju službu duhovnu prema njiovim ovčicam izpuniti. Siromahe dužni su porad same ljubavi Božje i plaće vikovičnje opremiti, do groba dopratit i z' blagosovom sv. pokopat. A od oni, koji su štogod imanstva ostavili ne zabranjujemo da mogu uzet po jedan vižil *ratione stolae associationis*, i to ako su personaliter tu službu i dužnost duhovnu izpunili, ako li nisu, ne mogu ništa ni iziskivati. Vižil ovi za ukop u koji ne uklapa se lemozina za misu, razumi se kada je čeljade veliko od pričeštenja veće od po groša iziskivati ne mogu i to ako su ji personaliter dopratili i grob blagosovili. (Miletić, 1828: 52 – 53)

Na kraju se obraća župnicima i kapelanima, preporučujući im i naređujući „da ulože svu pomnju i brigu pastirsku za izkorinit svako nevirstvo, krivovirstvo, čarke, zle običaje i druge opačine i nepodobnosti iz našega puka pravovirnoga“ (Miletić, 1828: 28).

7. Djecu što prije krstiti

Biskup Miletić nalaže da se djeca što prije krste te svim svećenici-ma, bez obzira što nisu župnici ni kapelani u konkretnoj župi, dopušta krštavati. Nalagao je da krštenja dijele po uputama. „Budući naš puk toliko raztrkan i sela na daleko od kuće misničke razmaknuta događa se pričesto da jadna čeljadca porad vrimena zločesti, voda i puta pogibljivi za mnogo vrimena ne mogući brez velike pogibli donit dičicu skoro rođenu do misnika, zadržaju ji s' tolikom pogibli nekršteno. Zato naređujemo da svaki misnik kad ide na dalek put ponese sa sobom kesicu od krštenja i dajemo oblast svakomu misniku od našega vikarijata da može u selima razmaknutim, gdi vidi potribu, krstit dite nekršteno. Ama u isto vrime zapovidamo da svaki ima nosit i kalemar¹³ sa sobom

¹³ *Kalem (kalam, kalamar)* olovka, pero od trstike.

i u istomu mistu ima upisat krštenje *in forma consueta* na dvima karticama, i jednu ima kućanom priporučit da koliko je moguće prija pridadu župniku vlastitomu neka zabilži na knjigama župskim da je dijete kršteno gdi i od koga, u koji dan i tko je bio kum oli kuma &c. kako Sv. sabor tridentinski naređuje, a drugu ima držat kod sebe i metnut ju u knjižice koje ima nosit sa sobom u kesici, da po nesrići kad bi se izgubila prva, koju je dao ukućanom, najde se druga“ (Miletić, 1828: 31 – 32).

8. Dostojanstvo kulturnih objekata i sakralnih mjesta

Katolički puk i kler i u vrijeme biskupa Miletića živio je u bijedi, ugnjetavan kako od same islamske države u kojoj je živio, tako i od muslimanskih feudalaca na čijim je posjedima živio. Izuzev crkava koje su imali franjevci uz svoje samostane u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci te grobljanskih kapela u Varešu i Podmilačju kod Jajca, katolici nisu imali drugih bogomolja. Stoga su se župnici na svaki način dovijali da puku omoguće ispunjavanje svojih vjerskih obveza. (usp. Škegro, 2013: 147 – 165) Biskup Miletić zapovijeda „da se u svakomu selu, gdi ima kuća kršćanski, providi po jedna daska sklopljena na kojoj se misa sv. može reći kad bi bila potreba ... i da rečena daska otarna ni za koju drugu stvar izvansku služit ne ima osim za misno posvetilište“. U tome smislu biskup Miletić određuje i „da u onim mistim i po grebljim, gdi se misa sv. u nedilje i u svetkovine govorit običaje, otari ako se ne bi mogli oplest, zagradit i daskama nadkrit, budu barem nadkriveni dok se misa sv. govori čistim pokrivačom oli od mušeme¹⁴ oli barem od sukna čista i oprana, koji pokrivač po isti način ima se držat u mistu čistu i da se za drugu kakvu službu izvansku ne stavlja.“ (Miletić, 1828: 34 – 35) Iz preporuka župnicima da marljivo i brižno skrbe o sakralnim prostorima i predmetima razvidno je Miletićevo silno nastojanje o čuvanju svetosti i digniteta kako sakralnih objekata i predmeta tako i obreda te ugleda Katoličke crkve među inovjercima. Na primjer: „Iziskuje dakle, dostojanstvo i svetinja ovog otajstva privisokog, osim nutarnje i zdvoranje svetinje i čistoće misničke da otari, ruho, sudje, knjige i sva ostala, koja služe za ovo

14 *Mušema* (arp.) ovošteno platno. „*mušema* voštanica, ovošteno platno“ (Eshin, 1942: 90).

čudnovato mirotvorno posvetilište budu čista i urešena kako se pristoji veličanstvu, čistoći i svetinji priizvrsitoj Jaganca Božanstvenoga. Zaradi toga priporučujemo koliko većma moremo svima našim pp. župnicim, kapelanim i drugim misnicim, koliko fratrim, toliko popovim, čistoću i nakićenje otara, ruha i sudja svetoga i da se u svakoj paramenti provide gostarice caklene s' tanurićom kositrenim.“ (Miletić, 1828: 34)

9. Opomene kleru

Kada zbog nečega opominje župnike i kapelane, biskup Miletić to čini na latinskome jeziku. U jednoj od tih opomena, koje su uvijek odmjerenе i obzirno izrečene, govori o vrlo rasprostranjenome običaju njegovanja brkova. Primjećuje da pojedinci upravo uživaju i hvale se svojim raskošnim brkovima: „imo nonnulli ambitionem quamdam in iis ita ostentent, ut quodammodo luxuriari videantur in hujusmodi pilorum excrementis“. Događa im se da dok iz kaleža piju posvećenu krv Gospodina Našega Isusa Krista, da im se čitavi brkovi umočе. Zbog toga ih biskup opominje da dok purificiraju kalež istim purifikatorijem obrišu i svoje brkove. Naglašava da je za svećenika nedolično imati velike brkove. Prijeti im najtežom kaznom – tj. suspenzijom od slavljenja mise i vršenja drugih svetih obreda, ako im brkovi budu prelazili gornju usnu. (usp. Miletić, 1828: 42 – 43) Kudikamo strože zabranjuje župnicima i kapelanima da u njihovim kućama stanuju žene bez obzira na njihovu dob ili srodstvo. „Ne sumnjamo da nisu poznani svima našim pp. župnicima i kapelanim zakoni Crkve svete u kojim zabranjuje se *cohabitatio clericorum saecularium et multo magis regularium cum mulieribus sub eodem tecto*.“ (Miletić, 1828: 56) Određuje da svećenik, ako je pozvan da ispovjedi neku bolesnu ženu – bila ona i starica, drži otvorenim vrata prostorije u kojoj se ispovijeda kako bi se izbjegla svaka pa i najmanja sjena nesretne sumnje.¹⁵ Nikakve samilosti nije imao ni prema okorjelim opće poznatim grješnicima: „Naređujemo i zapovidamo da svake godine po jednoč, tj. u prvu nedilju posli Velike Gospe, imaju se u svakoj župi i u svakoj kapelaniji proglasiti s' otara imenom i priimenkom svi

¹⁵ „Ad evitandam nimirum omnem sinistrae suspicionis umbram“.

odmetnici, grišnici i grišnice očite, koji do toga vrimena ne budu izpunili zapovid crkvenu od godišne ispovidi i uskrskog pričeštenja, poradi šta upali su u proklestvo.“ (Miletić, 1828: 48)

Osvrnuo se i na probleme posredništva u odabiru mladenaca i kumstva. „Ne pristoji se da poštovani misnici ni popovi ni fratri koga žene ni udaju, nit da se u take svitovnje petljanije stavljaju. Zabranjujemo, dakle, svakom misniku našega misiona prosiť udadbenicu za koga mu drago, ić u svatove, na pirove i u pohođane; i još veoma bilo bi prikladnije da misnici popovi u vrime tarlabuke pirne i iz vlastite kuće kudgod se u drugo selo uklone, dok u njiovim kućama prigrmi veselje pirno, koje često s' plaćom dospiva. - Kako je zabranjeno svako kumovanje fratrom po reguli S. O. Frane, tako zabranjujemo svako kumovanje misnicim popovim u svemu našem Vikariatu apoštolskomu“ (Miletić, 1828: 57).

Miletić svoje *Naredbe i uprave* okončava onako kako je i započeo, tj. izlaganjem o ženidbi. Župnike i kapelane upućuje na to da se dobro upoznaju s crkvenim naukom o tome sakramentu, radi čega im preporučuje i prikladnu literaturu,¹⁶ kako bi se mogli „vladati mudro i opazno po upravam Crkve svete“. Upozorava da veliki problemi i poteškoće župnika i kapelana proizlaze i iz ženidbenih i svadbenih običaja: „... budući da se u našem vikarijatu porad ženidbe najveće zapetljanije i smutnije događaju“. Izrijeom naglašava da su problemi oko ženidbe i njezina slavljenja najvažniji uzrok nastanka ovoga njegova djela. „Mi pak što smo sudili da je potribitije za upravu našega puka stavili smo iz početka [tj. ovoga djela]. Ako se dakle ona budu obsluživat, ufamo se da će manje napasti i zamčica događat se unapridak“ (Miletić, 1828: 59). Potom im daje detaljne upute kako treba postupati prilikom izdavanja „cedulica od prošnje udadbenica“. Tom prilikom „ne ima se iziskivat ni od koga plaća nikakva izvan ako bi dobrostivni koji krstjanin od svoje drage volje kitio udilit koju lemozinu oli prikazat koju milošću svomu pastiru“. Potom donosi konkretan primjer kako se može napisati spomenuta

16 „Koliko se dotiče sakramenta od ženidbe potribito je osobitim načinom da svi naši pp. župnici i kapelani imaju vazda prid očima sv. sabor tridentinski, Catechismum, et Rituale Romanum, Theologiam moralem p. Gabrielis Antoine i druge naučitelje za moći se vladat mudro i opazno po upravam Crkve svete.“ (Miletić, 1828: 59)

ceduljica, možda i zbog toga što je župnik mora napisati na latinskome da se kojim slučajem ne bi otkrilo njihovo možebitno slabije znanje toga jezika ili da oni, kojima se ceduljica izdaje, ne mogu znati što je o njima na njoj napisano. Potom župnike podsjeća na crkveni zakon koji propisuje „da se pravovirni krstjani imaju vinčati prid otarom u vrime mise s' blagosovom svetim“, a da se misa slavi za mladence. Nadodaje jedini put vrlo strogo: „Naređujemo, dakle, i zbiljno zapovidamo svim našim pp. župnikom i kapelanom da ovu naredbu i odluku Crkve sv. podpu- no obslužuju i da velike kakve potrebe izvan mise nikoga ne vinčaju“. S istom strogošću zabranjuje „da se ne ima iziskivati unapridak ni po koji način niujednoj župi našega vikarijata veće od vižilina iliti od 60 para, i to od oni koji budu mogući dati“ (Miletić, 1828: 61 – 62). Međutim, ako župnik ima neke dodatne troškove dopušteno mu ih je naplatiti kao i primiti milostinju za misu jer je „svaki trud dostojan svoje plaće razložite“. Što župnik pored spomenutoga vižilina može naplatiti i kako to biskup detaljno navodi: „Ovdi ne uklapamo lemozinu za misu *pro sponsis*; ne uklapamo također ni truda misničkoga osobitijega, t.j. da bi u kakvoj razložitoj potrebi imo se potruditi i poč u kakvo misto odmaknuto od kuće parokijalske porad vinčanja. U takom događaju svaki trud dostojan je svoje plaće razložite. A kad je ženjenik iz jedne župe, a udadbenica iz druge, za policu iliti za svidočanstvo od navištenja, od ispovidi i od pričeštenja u župi vlastitoj izpunjeni ne ima se iziskivat veće od jednoga groša. Međuto, ako bi koji bogoljubni krstjanin od svoje drage volje i ljubavi prema svomu pastiru u vrime svoga veselja što god i veće pokućio, primit se može.“ (Miletić, 1828: 62) Na tako stroge naredbe oko plaćanja vjenčanja biskupa su mogle prisiliti zloporabe župnikâ. Nedvojbeno je da se biskup Miletić nastojao pridržavati i crkvenih zakona i propisa, premda se njegov Vikarijat nalazio u misijskome području. Razvidno je da je bio i socijalno osjetljiv te je na sve načine želio pomoći siromašnome katoličkom puku.

U prvome dodatku župnicima potanko pojašnjava kako postupiti u slučajevima vjenčanja koje se ne može obaviti bez posebna biskupova dopuštenja. Veći dio teksta i tu je na latinskome, vjerojatno da ga ne bi mogli razumjeti oni koji to nisu trebali. Cilj je bio sačuvati dobar glas

mladenaca koji su u nečemu teže pogriješili, pa su zbog toga morali tražiti dispense. U drugome dodatku govori o međukonfesionalnim odnosima te župnike detaljno upućuje kako će postupiti u takvim slučajevima ukoliko dobiju za to dopuštenje od biskupa. „Poznano je svima našim pp. župnicim da brez osobitog dopuštenja biskupova ne mogu primat i sjedinjivat u stado pravovirni rišćane, ni druge krivovirce, ni odmetnike očite koji se u skupštinu Crkve sv. katoličanske povraćaju. A kojim bude dopuštena oblast primit koga od gori rečeni, imaju se vladati ovako:...“ (Miletić, 1828: 70).

Zaključak

Miletić je cijelo djelo pisao vrlo pomnjivo, sažeto i s velikom obzirivošću prema onima kojima se obraća. Veoma umješno i na istančan način čuva dostojanstvo adresanata. Jeziku i stilu posvećivao je veliku pažnju. Premda je materija koju iznosi i o kojoj piše vrlo kruta i hladna, iz njegova izlaganja struje ugodna toplina i ljupkost, koje se osobito manifestiraju preko njegova jednostavnoga familijarnog odnosa, kako prema župnicima i kapelanima tako i spram vjernika. Kada ih opominje, naređuje im ili im nešto zabranjuje, uvijek to čini iz ljubavi spram njih i sa željom da od njih odstrani loše i opake običaje i navike kako bi bili dostojanstveniji i stekli veće samopoštovanje. Stoga ne iznenađuje da je ovo djelo bilo traženo, zbog čega je dva puta i tiskano – prvi put 1818. u Splitu, a drugi 1828. u Rimu. Nema sumnje da je dugotrajnoj uporabi i prijemčivosti ovoga djela uvelike pridonijela istančanost izraza kao i izrazita sposobnost tvorbe varijacija koje su uvijek umješno natopljene i ozbiljnošću i senzibilitetom prema onima kojima se obraća. Dovoljno je prisjetiti se s koliko takta govori o nepraktičnom i za svećenike nedoličnom njegovanju velikih brkova ili nastojanja oko uvođenja kakve nove pobožnosti. Primjerice: „Zato priporučujemo svima poštovanim župnicim i kapelanim da u nedilje i druge svetkovine priko godine oli prija mise pučke oli uz misu posli evanđelja oli posli mise nastoje izto- mačit u kratko i razborito dio koji iliti članak *Nauka krstjanskoga*. ... Priporučujemo jošter i zapovidamo poštovanim župnicim i kapelanim da u

nedilje i u svetkovine zapovidnje posli podne u vrime, koje se običaje reć večernja, gdi god se budu nalazili i kad god budu moć imat vrime prijatno nastoje sazvat čeljadcu i dičicu iz bližni mista ter barem za jedno po sahata š' njima se zadržat u prigovaranju duhovnomu svrhu Nauka krstjanskoga. Posli toga prigovorit š' njma u društvu Gospine litanije i podilivši sveti blagosov pustit ji poć u miru Božijemu. S ovom prigodom oli u drugo zgodno vrime želimo i koliko većma moremo priporučujemo poštovanim župnicim i kapelanim da svako dijete koliko muško, toliko žensko prija prvoga pričeštenja svrhu *Nauka krstjanskoga* pomnijivo izkušaju ...“ (Miletić, 1828: 39 – 41). Ta senzibilnost i familijarnost, koji su potpuna suprotnost materiji koju donosi, neprekidni su od prvih do posljednjih redaka ovoga djela. Nema sumnje da je njegovoj omiljenosti, kako kod župnika i kapelana tako i kod puka, s jedne strane pridonijela i njegova „Biskupovača“¹⁷, a s druge strane osjetljivost izraza i praktičnost uporabe, što je razvidno iz obraćanja u predgovoru: „Poštovanim župnicima i njiovim pomoćnicim i svemu našemuku pravovirnomu pozdrav ... (krasna aliteracija i ujedno onomatopeja otvaranja djela!) ... poznavanje, bratjo pripoljubljena u Gospodinu, da su mnoge spasonosne *Uprave i naredbe* općene i osobite u različita vrimena godina prošasti pružali biskupi i namisnici apoštolski po svim našim župama kako je u koje vrime i u komu mistu potriba općena oli osobita iziskivala zadužujući poštovane župnike da ji pripisuju i puku napominju kako su pripisivali i napominjali.“ I odmah poslije toga izrijekom ističe praktičnu stranu djela kao nešto što je konkretno i milo, a govori o nemilim i groznim činjenicama: „Ali u vrime progonstva, bižanija, primišćenja i sažganja kuća župski i u vrime promina poštovani župnika i kapelana mnogi su kartularići i knjige župske s' ostalim pokućstvom izgorile i izginule ...“ (koji fini kontrast).

17 *Početak slovstva, napomena i kratko istomačenje stvari potrebitei Nauka karstjanskoga*, Split, 1815. – 1822.; Rim, 1828. – 1867.; znatno izmijenjeno u Zagreb, 1885.

Literatura

- ANTOINE, PAULUS GABRIEL (1775) *Theologia moralis universa* (In tres tomos distributa a Philippo de Carboneano), sv. 3, Ex typographia Balleoniana, Venetiis.
- DOBRETIĆ, MARKO (1782) *Kratko skupgliegne chiudoredne illiti moralne bogoslovice svarhu sedam katoličanske czarkve sakramenatah*, Po Petru Pavlu Ferri, Ankona.
- ESHIN, IVAN (1942) *Turcizmi Rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru*, Vlastita naklada – Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), Zagreb.
- FILIPOVIĆ, MILENKO S. (1963) „Sklapanje hrišćanskih brakova pred kadijama u tursko doba“, *Radovi*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, knj. 7, str. 187 – 195.
- MAZZOTTA, NICOLAI (1748) *Theologia moralis P. Nicolai Mazzotta e Societate Jesu. In quatuor Tomos distributa, atque omnem rem moralem absolutissime complecatens*, Excudebat Typographus Joseph Antonius Elia, Superiorum facultate, ac privilegio, Napoli.
- MILETIĆ, AUGUSTIN (1815) *Početak slovstva, napomena i kratko istomačenje stvarii potrebitii Nauka karstjnskoga Usctampano po naredbi Prisvitloga, i Pripocctov. Gospodina F. Augustina Milletichia, biskupa daulianskoga, i namist. Aposctol. U Bosni, i Herczegovini turskoj Za uvixbagne Dicze, i Çegliadi priprostite U Darxavi Bosanskoj*, U sctamparii Ivana Demarchi, Split, str. 1 – 184.
- MILETIĆ, AUGUSTIN (1818) *Naredbe, i uprave biskupá namistniká apostolskí proshastí, i sadascnega, kojesu duxni imat prid očima, i često napomignat púku katoličanskomu u dneve zabilixené svi posctovani xupniczi, i gniovi pomochniczi po svim xupama bosanskoga vikariata aposctolskoga, sabrane, i uregene Od Prisvitloga, i Pripocctovanoga Gospodina Fra Augustina Milletichia biskupa daulianskoga, i namistnika aposctolskoga u Bosni svoj, u*

- Herczegovini, i u Posavini turskoj* (Sabrane i uregene od prisvitloga i priposctovanoga gospodina fra Augustina Milletichia biskupa daulianskoga i namistnika aposctolskoga u Bosni svoj, u Herczegovini i u Posavini turskoj), U sctamparii Ivana Demarchi, Split.
- MILETIĆ, AUGUSTIN (1822) *Početak slovstva, i napomena i kratko rastumačenje stvari potrebitih i Nauka karstjanskoga. Usctampano po naredbi Augustina Milletichia*, U sctamparii Ivana Demarchi, Split.
 - MILETIĆ, AUGUSTIN (1828) *Naredbe, i Uprave biskupá namistniká apostolskí proshastí, i sadascgnega, kojesu duxni imat prid oçima, i često napomignat púku katoliçanskomu u dneve zabilixenè svi posctovani xupniczi, i gniovi pomochniczi po svim xupama bosanskoga viakriata aposctolskoga, sabrane, u uregene Od Prisvitloga, i Priposctovanoga Gospodina Fra Augustina Milletichia biskupa daulianskoga, i namistnika aposctolskoga u bosni svoj, u herczegovini, i u posavini turskoj, i usctampane po dospusctegnu svetoga skuppa od rasciregna virre*, U sctamparii svetogh skupa, Rim.
 - *Sacrosanctum oecumenicum concilium Tridentinum additis declarationibus cardinalium ejusdem concilii* (interpretum ex ultima recognitione Joannis Gallemart nec non remissionibus Augustini Barbosae et annotationibus practicis cardinalis de Luca ...) (1786) Editio novissima, Ex typographia regia, Matriti.
 - ŠKALJIĆ, ABDULAH (1966) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, „Svjetlost“, Sarajevo.
 - ŠKEGRO, ANTE (2013) „Kanonski pohod biskupa fra Augustina Miletića župama Bosanske Posavine u proljeće i ljeto 1813 g.“, *Bosna franciscana: časopis Fanjevačke teologije Sarajevo*, Sarajevo, god. XXI, br. 38, str. 147 – 165.
 - ŠKEGRO, ANTE (2014) „Katolici u mešćemi. Šerijatska vjenčanja katolika: primjer župe Skopje u Središnjoj Bosni“, *Bosna franciscana: časopis Fanjevačke teologije Sarajevo*, Sarajevo, god. XXII, br. 40, str. 139 – 202.